

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Hvad var lægæst, guldhornets mester, magiker, præst eller guldsmed?

Moltke, Erik

Fornvännen 42, 336-342

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1947_336b

Ingår i: samla.raa.se

RESTAURERING GENOM STILIMITATION MILDRAV KONSTNÄRLIG FRIHET

Om detta berättar professor Paul Ganz i Zeitschrift für Schweizerische Archæologie und Kunstgeschichte 1940. Saken är alltså nu redan gammal, men så viktig, att ett för 8 år sedan nedskrivet och bortglömt referat icke bör läggas i papperskorgen.

Tobias Stimmer målade på 1560-talet fresker på ett patricierhus i Schaffhausen. Nu ha de förbleknade, avflagrande, i mångfaldiga restaureringar övermålad figurerna på svartnad grund räddats genom avskiljning av hela färgskiktet. Denna svåra operation utfördes av den italienske specialisten Franco Stefanone från Bergamo. De avlösta skikten kunna studeras i Schaffhausens museum; på skiktens baksida är Stimmers färg bevarad i sin friskhet.

Huset, som efter den gamla målningens huvudfigur kallats Haus zum Ritter stod nu liksom hudlöst. Hur skulle det behandlas? Man beslöt att i möjligaste mån låta Tobias Stimmers verk återuppstå.

Konstnären Karl Roesch fick i uppdrag att utföra nya fresker, tecknade i enlighet med kalkeringar efter originalen på fasaden före konserveringen och målade i enlighet med de konserverade »baksidorna». Konsthistorisk sakkunskap ställdes till Roeschs förfogande för att, när en hand eller ett ben alldeles försvunnit, servera förebilder ur Stimmers övriga verk. När det visade sig svårt för konstnären att underkasta sig de historiskt-stilistiska fordringarna, gav man honom fullkomligt fria tyglar. »Tolkningen av Stimmers konst är alltså», skriver Ganz, »helt och hållet konstnärens eget arbete». Avbildningar i Ganz' artikel visa att den väldiga freskens kompositionella skelett nu liksom 1567 fullkomligt samverkar med arkitekturen, under det att utförandet i enskildheter röjer konstnären från 1940. Den förhånade stilimiteringen synes ha löst problemet på ett tillfredsställande sätt. Det är icke principen som avgör vad som är rätt eller orätt i restaureringsfrågor, utan det mått av förstånd som begagnats vid principens tillämpning.

J. R.

HVAD VAR LÆGÆST, GULDHORNETS MESTER, MAGIKER, PRÆST ELLER GULDSMED?

I nærv. tidsskrift 1946 s. 290—93 gør Gösta Langenfelt sig til talsmand for, at indskriften på guldhornet fra Gallehus er forfattet af en angler og dermed i vestgermansk sprogform, en anskuelse, Langenfelt allerede har fremsat i Englische Studien LXVI 1931—32, s. 161 ff. Samtidig hævder L. som sin mening, at *holtjaz* betyder præst (egl. som hører til den hellige lund) og søger for denne opfattelse støtte i Lis Jacobsens særtolkning af guldhornsindskriften i »Danmarks Runeindskrifter» (ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, i det flgd. forkortet DR.).

Langenfelts anskuelser er følgende, såvidt jeg da har forstået dem: Før 400 boede anglerne i Angel, men herulerne, hos hvem runeindskriften var opstået, boede ialfald i Jylland nord for anglernes område. Fra disse har anglerne lært runeskriften at kende og taget den med til Britannien ved deres udvandring o. 450—550. Thorsbjergfundene og Gallehus har ligget på anglernes område, og indskrifterne er derfor sandsynligst at opfatte som angliske, ja Gallehusindskriften »kan från ord- och innehållssynpunkt — och bör — vara *anglisk*«. *holtijaz* tolkes som »tillhörande tempellunden, följaktligen en präst», idet Tacitus nemlig taler om »en castum nemus i dessa trakter».¹ At specifikke vestgermanske indskrifter med runer savnes for 6. årh., tillægger Langenfelt ingen betydning.

I og for sig tilfører Langenfelt ikke diskussionen om guldhornsindskriften nye momenter bortset fra tolkningen *holtijaz* = præst, men da netop denne tydning giver mig anledning til nærmere at behandle problemet om Lægæsts tilknytning til guldhornet, end der kunde blive plads til i DR., får jeg samtidig lejlighed til at efterprøve Langenfelts øvrige synspunkter.

Der er i DR. gjort rede for spørgsmålet om guldhornsindskriftens stilling til vestgermanske og nordgermanske sprogforhold, og det er vist, at hvis vestgermansk på det tidspunkt, da guldhornet blev forfærdiget, endnu ikke havde mistet sit nominativs-*z* (*gasti~~o~~ gastiz*), var det umuligt på sproghistorisk basis at afgøre, om indskriften var vest- eller nordgermansk, da det iøvrigt ikke kunde bestemmes, om lydværdien af *Y* var *z* eller *R*. Derimod fremhævedes, dels at guldhornet havde den nordgermanske *h*-form med een tværstreg over for den vestgermanske med to, og dels at vestgermanske indskrifter ikke træffes før 100 år efter guldhornets tid.

Da Langenfelt ikke føjer noget nyt til de sproglige kriterier, er det vanskeligt at indse, hvorfor indskriften fra ord- og indholdssynpunkt bør være engelsk, når den faktisk — med de ovenfor anførte forbehold kan være både nordgermansk og vestgermansk. Med hensyn til det runografiske kriterium, nordgerm. *H* over for vestgerm. *℥*, og den omstændighed, at de anglofrisiske runeindskrifter først kendes fra 6. årh., da finder Langenfelt argumentationen i DR. komisk eller ialfald ikke alvorlig. Det er muligt, at Langenfelt her har det rette syn, men det er på den anden side givet, at han ikke har fattet rækkevidden af disse kendsgerninger. Følger vi nemlig Langenfelt, kommer vi til det resultat, at Anglerne på et meget tidligt tidspunkt (o. 200) har kendt runekunsten; vidnesbyrd herom er Torsbjerg-indskrifterne og guldhornsindskriften, der dog er ristet med den nordgermanske futhark, som anglerne uændret skulde have overtaget fra nordgermanerne; umiddelbart efter udførelsen af den sidste indskrift begyndte anglerne at udvandre til Britannien, og i de næste 100 år efterlader de ikke en rune; så dukker der imidlertid atter indskrifter frem hos dem, men med store æn-

¹ »Dessa trakter» må vist siges at være en ret fri fortolkning af teksten, idet Tacitus' ord lyder: »Est in insula Oceani castum nemus». Omtalen af denne lund følger, som bekendt, efter opremsningen af »Reudigni deinde, et Aviones, et Angli et Varini, et Eudoses, et Suardones, et Nuithones», som alle dyrker »Herthum» id est, Terram matrem».

dringer i futharken, delvis betinget af specielle angelsaksiske lydudviklinger. Det mærkværdige er nu, at de runografiske nyudviklinger — således som v. Friesen så klart har påvist² — som forudsætning har de nordgermanske indskrifter i 500-tallet, hvorefter man må slutte, at det ikke var de første angelske udvandrere, der bragte runerne med til nordsøkysten og England, men de sidste. Så længe Langenfelt ikke har forklaret den påfaldende lakune i den af ham postulerede vestgermanske indskriftserie og det ovenfor påpegede forhold ved de angelsaksiske runeformer, vil hans hypotese næppe finde tilhængere. Des mindre, når man foretager kontraproven og betragter Torsbjerg- og Gallehusindskrifterne i sammenhæng med de nordgermanske indskrifter, der viser en jævn udvikling i sted og tid. De strækker sig mod syd til en grænse, hvor man ad andre veje ved, at vestgermanske stammer havde hjemme. Når forholdene er således, kan man ikke uden store og vægtige grunde begynde at tale om vestgermanske runeindskrifter i Sønderjylland o. 200 ell. 450; men den naturlige slutning må lyde: nordgermanernes udstrækning fremgår af de med nordgermansk futharkristede runeindskrifter.

Holtijaz kan være et patronymikon og betyde: *søn af Holta*, men det kan også tolkes: *som hører til Holta*, hvor Holta enten ligefrem er et stednavn (fra Holta) eller har sin oprindelige betydning, skov, lund. Langenfelt går et skridt videre, idet han med den ovenanførte begrundelse tillægger Holta betydningen: hellig lund (tempellund) og som følge deraf *holtijaz* betydningen præst. Begrundelsen for denne definering, som Langenfelt finder i Tacitus, kan vist betegnes som hasarderet anvendelse af en grumset, historisk kilde, og nogen forudsætning for at opfatte *holtijaz* som: hørende til en hellig lund i almindelighed foreligger ikke, hvis ikke man med særlige grunde kan sandsynliggøre en sådan betydning.

For sin betydningsudvikling *holtijaz* = præst søger Langenfelt nu støtte i Lis Jacobsens syn på guldhornsindskriften i DR., hvor Lis Jacobsen opfatter Lægæst som tempelherre, som høvding eller tempelpræst (evt. begge forenet i samme person). Denne opfattelse er Lis Jacobsen dog ikke kommet til ved nogen særtolkning af *holtijaz*, som hun mig bekendt snarest (som jeg selv) anser for et patronymikon, men den hviler på hendes almindelige vurdering af runernes og især jeg-formlens magiske brug samt hendes uvilje mod at opfatte guldhornsindskriften som en profan guldsmede- og mester-signatur. Hendes mening er, at runerne i urnordisk tid var så hellige, at de overhovedet ikke kunde bruges til almindelige, verdslige indskrifter, og dette understreges på guldhornet ved anvendelsen af den religiøs-magiske jeg-formel; om selve hornene mener Lis Jacobsen, at de »ikke blot har tjent et profant formål. Det vilde være naturligt at tænke dem anvendt til hellige fester». Selv om hun sammenfatter sit standpunkt med hensyn til indskriften i ordene: »Om Lægæst har været en rune kyndig guldsmed, anset og mægtig nok til at værne det hellige horn med sit navn, eller om han har været den høvding eller tempelpræst (evt. begge forenet i samme

² Nordisk Kultur VI. Runerne.

person), der har bekostet hornets fremstilling, derom kan intet sikkert vides», hævder hun dog som sin anskuelse, at »Lægæst enten er runemesteren eller — snarere — den tempelherre, der har ladet hornet fremstille». Heraf den alternative oversættelse i det danske runeverk: *Jeg Lægæst, Holtes søn (eller fra Holt) lod gøre hornet*.

Heroverfor har jeg hævdet, og vil her underbygge det synspunkt, at guld-hornsindskriften er en kunstnersignatur uden nogen religiøs eller magisk bagtanke, idet den blot bekendtgør, hvem der er mester for hornet. Lis Jacobsen skriver: »Man har ikke fra noget land eller nogen tid eksempel »på, at jægformlen kunde bruges som håndværkersignatur», og hermed vil hun understrege dens magiske karakter. Det er muligt; men det er sikkert blot en tilfældighed, at vi ikke har flere mesterformler af denne art fra Skandinavien: derimod har vi tilsvarende formler af umagisk karakter. Det er imidlertid nødvendigt at komme bort fra den, jeg kan næsten sige gammeldags opfattelse, at enhver rune er hellig, og at alt, hvad der skrives med runer er magisk. Det er utvivlsomt en hausse i talmagisk hysteri, der har befordret dette synspunkt, som savner hjemmel i indskrifterne. Runerne er en skrift, og som enhver skrift et meddelelsesmiddel, der kunde bruges såvel til almindelig neutral meddelelse som til magi. Om de urnordiske runers anvendelse på løsgenstande ved vi uendelig lidt, da løsfund med runer fra denne tid hører til sjældenhederne. Ifølge sagens natur er de epigrafiske indskrifter derfor overvejende, og de har i nogen grad ved deres ofte magiske karakter bestemt vort syn på runeskriften og dens anvendelse. Men selv inden for gravskrifterne finder vi almindelige meddelelser blottet for enhver form for magi. Det er sandt, at en indskrift som Einang-stenens [*ek gu*]dagastiR runo faihido, jeg (Gud)gæst maledede runen, må være koncentreret magi, men lige så sikkert turde det være, at Kjølevig-stenens gravskrift er en umagisk forkyndelse: *ek hagustadaR hlaaiwido magu minino*. Jeg Hagustadar³ højlagde min søn. Denne sætning forudgås af navnet *hadulaikaR*, der enten kan opfattes som runemesterens navn, hvis (magiske) magt skal sikre graven, eller som navnet på den døde søn, i hvilket tilfælde den ganske indskrift er umagisk. Endvidere, den, der påstår, at arvedokumentet på Tunestenen er mere magisk end et på behørig måde underskrevet og stemplet testamente, har bevisbyrden. Det samme gælder den enkle gravskrift på Amle-stenen: NN er begravet der, eller Bø: Hnabunds gravhøj, Tomstad: ... NN.s stenminde, Rävsaal: Haridulfs sten etc.

Denne række indskrifter fra folkevandringstiden, hvis indhold er ganske umagisk, neutrale, om man vil, profane meddelelser eller oplysninger, gør det klart, at runerne i folkevandringstiden og senere som enhver skrift var et meddelelsesmiddel, der kunde bruges såvel til religiøs som til verdslig information; og med dette for øje er det vanskeligt ikke at opfatte mands- og kvindenavnene på Vi-kam, Strårup-ring og Himlinge-spænde som ejer-

³ Hvorfor *HagustadaR* skal være ristefejl for *HagustaldaR*, blot fordi dette navn findes i en anden indskrift, står mig ikke klart. *-stadaR* er jo ingen sproglig umulighed, fordi det ikke er en i-stamme.

navne af umagisk karakter. Men dette spørgsmål vil vi ikke nu berøre; hvad der interesserer, er, at vi finder jeg-formlen anvendt blandt de 'neutrale' indskrifter: Jeg Hagustadar højlagde min søn. Dette viser, hvad man også måtte vente, at jeg-formlen ikke er konstrueret for og kun anvendt i magiens tjeneste. Den er, som andre syntaktiske forbindelser, en *stilistisk* foreteelse, der kan anvendes, hvor dens højtidelighed kræves. Hvis dette behøver yderligere underbyggelse, kan man finde den deri, at jeg-formlen heller ikke — hvad man heller ikke kunde vente — er obligat i rister- og magikerformler. Herom henviser jeg til min artikel om rister- og mesterformler i Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1936. s. 250, fra hvilken jeg blot henter tredie-persons-formlen: *heldar wurte runor*, Heldar gjorde runerne.

Om de magiske indskrifter blev mere magiske, fordi de var ristet med runer, er et spørgsmål, der er vanskeligt at afgøre, da man ikke har indskrifter med andre bogstaver til sammenligning, men det er en kendsgerning, at runerne i deres magiske brug ikke adskiller sig fra fx. det græske og latinske alfabet. Også her træffer vi alfabetet og alfabetbrudstykker, (for os) mer eller mindre tilfældige bogstavremser anvendt som magiformler samt trylleord; og dette er ganske naturligt, da de klassiske alfabeter var runernes forbillede, idet disse delvis er konstruerede på grundlag af det latinske alfabet. Først med middelalderens latinske skriftmateriale som sammenligningsgrundlag tør man antage, at en magisk indskrift fik extra kraft ved at være ristet med runer, samtidig med at også runernes umagiske brug er evident. Der kan således næppe være tvivl om, at Ave-Maria-formlens dæmonskræmmende karakter på kirkeklokken fra Hæstrup er blevet skærpet, ved at den er skrevet med runer, på den anden side er det ligeså klart, at runerne tjener som almindeligt meddelelsesmiddel, når vi på samme genstand (gravsten, Gunhild-korset) finder runerne brugt side om side med majuskelen.

Alt tyder således på, at runerne i karakter og anvendelse ikke adskilte sig fra de klassiske alfabeter: de kunde anvendes som meddelelsesmiddel, de kunde bruges i magisk øjemed, men det overleverede materiale viser, at det sidste ikke var det mindst vigtige.

Vender vi os nu til guldhornsindskriften har vi, med ovenstående for øje, al mulig grund til at opfatte den som en (profan) kunstnersignatur og oversætte: Jeg Lægæst, Holtes søn, gjorde hornet

Men Lis Jacobsen har atter kaldt P. A. Munchs gamle tolkning tillive og som alternativ mulighed hævdet, at ordene snarest bør oversættes: Jeg Lægæst *lod* hornet *gøre*, idet hun ikke finder det forsvarligt at antage, at håndværkeren har fået lov at sætte sit navn på det hellige horn; »Lægæst er enten runemesteren eller — snarere — den tempelherre, der har ladet hornet fremstille».

Det er ikke let at se, hvad 'runemesteren' har at gøre i denne forbindelse, og hvorledes hans forhold til hornet iøvrigt skal opfattes; thi det kan jo ikke være ham, der er guldsmed, når oversættelsen skal lyde: *lod gøre*. Andetsteds taler Lis Jacobsen ganske vist om den rune kyndige guldsmed

(jfr. ovfr. p. 338); men det turde med vort kendskab til datidens guldsmede⁴ være mindre sandsynligt, at disse var runekyndige, så hvis Lægæst var guldsmed, har han sikkert fået sin forskrift hos en runekyndig. Vi lader derfor 'runemesteren' blive ved sit værd og vender os til 'tempelherren'. Lis Jacobsen følger åbenbart her den almindelige antagelse, at hornene har været knyttet til et tempel (en opfattelse, hun dog modificerer, når hun (DR, sp. 37) udtaler, at hornenes kostbarhed og billedudstyr er et stærkt indicium for, at de »ikke blot har tjent et profant formål. Det vilde være naturligt at tænke dem anvendt til hellige fester«). Vi må slå fast, at vi ganske bevæger os i blinde, når vi diskuterer hornenes anvendelse, og det er ligeså svært at benægte, at hornene har været en nordisk konges private drikkehorn som det er let at påstå, at de været knyttet til et tempel eller en hellig lund. Man brugte drikkehorn parvis i det daglige liv og voterede dem parvis på samme måde, som man voterede bronzealderens halsringe parvis, svarende til at man netop brugte to ringe om halsen på samme tid.⁵ Vi kan derfor hævde, at hornene udmærket kunde finde plads i det daglige, profane liv, hvorimod vi intet kender til, om gudsdyrkelsen har haft anvendelse for drikkehorn. Det er derfor bedst at lade dette spørgsmål være uafgjort. Men selv om 'tempelherren' er en højst hypotetisk person, er det alligevel værd at undersøge, om han, hvis han havde *ladet* hornene *fremstille*, kunde udtrykke dette ved *tawido*; kan dette ord betyde: gjorde = lod gøre? Næppe. Jeg vil vægre mig ved at tro, at der kan opdrives en løsgenstand, det være et smykke, et våben, et drikkekar eller anden brugsgenstand, hvor en tilsyneladende håndværker- eller kunstnersignatur skjuler bestilleren, den på hvis ordre tingen er lavet. Tanken er naturligvis kommet til Munch fra runestenenes: NN. rejste denne sten, hvor NN. som regel ikke har haft andet med stenrejsningen at gøre, end de efterladte nuomstunder med opsætningen af en gravsten. Og på samme måde finder vi formen på eller ved bygninger: (Krist, Marias søn hjælpe dem, der) gjorde denne kirke, Absalon ærkebiskop og Asbjørn Mule. Og her hører denne maskerede bestillerformel hjemme. Thi overalt i verden finder vi kejseres, kongers og statsmænds navne på bygninger, der er blevet til under deres auspicer. Men *formelen er utænkelig på løsgenstande*. Når der på et røgelsekar fra middelalderen står: Jakob Rød gjorde mig, er der næppe nogen, der er i tvivl om, at Jakob Rød virkelig er den håndværker, der med sin signatur bevidner, at han har forfærdiget røgelsekarret, eller er der nogen, der kunde falde på den tanke, at indskriften på døbefonten i Lilla Harrie: *marten mik giarpe* ikke skulde angive fontens mester, selv om man ikke kendte ham andetstedsfra? Disse eksempler kan forøges ad libitum, fra alle lande og alle tider. Mon Munch havde fremsat sit alternative lod-gøre-forslag, hvis han havde søgt sit sammenligningsmateriale i homogene størrelser? Næppe.

Vi kan derfor til slut fastslå, at der ikke er ført bevis for, at guldhorns-

⁴ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1936, s. 253.

⁵ Smst. s. 87.

indskriften er vestgermansk, ej heller for at Lægæst er præst, runemester, høvding, tempelherre eller sligt, ej heller for at *tawido* betyder lod gøre, hvorimod det lader sig vise, at alle disse antagelser er usandsynlige. Tilbage står derfor kun at gengive den i nordgermansk (urnordisk) sprog af en nordgermansk guldmed med nordgermanske runer ristede indskrift:

R R
ek hlewagastiz holtijaz horna tawido

og oversætte den:

Jeg Lægæst, Holtes søn (ell. fra Holt), gjorde hornet.

E. Moltke

Korrekturnote. Et nyt runefund i Danmark, som indeholder verbet *taujan*, bekræfter på skønneste måde mine ovenfor anførte synspunkter om magi og mesterformel. Indskriften vil blive publiceret af museumskonsulent Anders Bæksted.

EN UPPLÄNSK BÄLTEHAKE FRÅN FÖRROMERSK TID

Vid gravundersökningar, som i september 1947 företagits på Halmsjöområdet, Lunda socken, Uppland, gjordes ett märkligt fynd, en bältehake

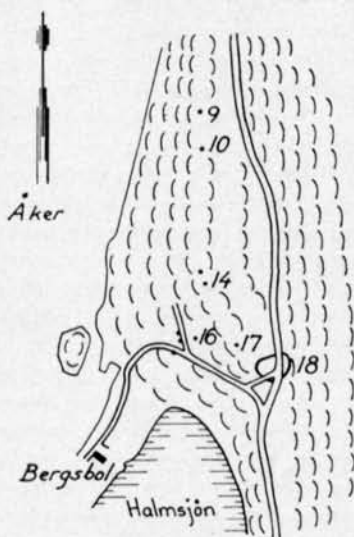

Fig. 1. Kartskiss över fornlämningsarna vid norra ändan av Halmsjön. — Kartenskizze zu den vorgeschichtlichen Denkmälern am nördlichen Ende des Halmsjön.

av en typ, som tidigare icke påträffats i Norden. Bältehaken låg i en brandgrav. Då en redogörelse för gravarnas utseende torde vara av intresse, skall en sådan först lämnas.

Nio gravar eller gravliknande anläggningar undersöktes. Samtliga voro belägna rakt norr om Halmsjön på en hög grusås (N—S) och dess sydvästsluttning mot sjön (fig. 1). En sluten gravgrupp bildade gravarna på åsens sluttning (fig. 2). Fornlämningarna utgjordes dels av slarvigt lagda, oregelbundna, fyllda stensättningar, som voro $3 \times 2,25 - 6 \times 5$ meter i diameter och 0,2—0,3 meter höga (n:ris 9, 10, 14¹, 14² och 17), dels av runda, fyllda stensättningar, som voro 5,5 meter i diameter och 0,2—0,25 meter höga (n:ris 16², 16³ och 16⁴). Ett markant undantag utgjorde en rund, ofylld stensättning (nr 16¹), som markerades av en kantenkedja, 7,75 meter i diameter, av mesta-